

1065.

TOPIC: FISHING

INFORMANT: SEMI SI TUINANUYA.
(M. 65 YEARS)

PLACE OF ORIGIN: YASAWA I RARA

PLACE OF INTERVIEW: VOTUA.
YASAWA.

DATE: JUNE 1985

INVESTIGATOR: WILLIE DARI.
TR.

Na vanua au lako mai kina vei tamaqu, au Gonedau. Oqo, na i vakamacala oqo, au na vaa vakamacala e na yanuyanu mai Nanuya. Keitou na i tokatoka oqo, o Votua, keitou Gonedau, e na vanua o Yasawa. Ia, na vanua tale ga oqo, e yacana o Nanuya. Ia, na yaca toka ni neitou i tubutubu o Nanuya. Au na via vakamacalataka ga yani vakalekaleka, na i vakarau ni qoli mai Nanuya, ni sa da dau lewai mai vei iratou na turaga mai Nanuya, me sa laki caka na qoli, ia o keitou saraga na mata vuvale ni tikotiko oqo, keitou sa na li toka e na i tikotiko oqo, me keitou sa na liu toka e na i lakolako oqo, me keitou kauti ira tiko i Nanuya. Keimami sa na lako tiko i wai, na ka tauoko, e na vakarorogo tikoga ki na i lakolako, me liutaka tiko o Matanivanua. Ia, e wasei tiko vaka

rua na rau oqo. Na i matai ni wasewase e dua na rau lekaleka. E rauta toka ni katu oqo, se katu vitu, me baleta toka na neimami yaco yani e na i matai. E dua na rau, o koya na rau levu. Ia oqo, e sa dau kilai levu tu e na neimami koro levu ko Yasawa. Na rau lekaleka oqo, ni keimami sa dau yaco yani ki Nanuya, kele na waqa. Tiko vakanomodi na tamata e na loma ni waqa, e sega ni dua e na vosa, e na vosa ga e dua vei keitou, e tabana tiko vei Matanivanua. Keitou Matanivanua levu talega, e na neitou i tikotiko. Qai dau vosa e dua vei keitou, sa qai yali e dua na qase, au sa donuya lako mai, kau vakamacala tiko yani oqo, oya o Timoci Baranalovo, oqo e dau vosa tiko, e na neimami sa yaco i Nanuya. E dau vakadretaka o koya, me kua na veivosaki, kua na yavala, kua ni dua e sobu ki vanua, ni sebera ni lako na i lakolako ki vanua. Keimami dau vosataki me keimami dau tiko vakamalua, ni keimami sa yaco ki vanua, kua na veivosaki, kua na veilakoyaki ki ucu ni vatu. Ia, ni keimami se tu ga mai waqa, keimami sa raica na ika, keimami sa sarava tiko yani na ika e na yanuyanu ko Nanuya. Oti, keimami sa qai dau sobu ki vanua, sa rawa na vosa, keimami sa qai sobu. Cabe cake sara e na dua na delana, e na dua na dela ni vatu, e dua na tobu lailai e toka i ra, e dua na turaga, me laki raica na ika. Ia, e sa lako, na ika o ya, keimami sa veitalatala sa lako na tabana ni Sevusevu. Me sa laki Sevusevu, kerea na ika, mai vua na qase oqo, na qase oqo, na i taukei ni yanuyanu oqo, na yacana o Noto, na vu makawa. Na qase oqo, e qelo tiko e dua na yavana. Sa qai lai caka na kena Sevusevu, a kerei mai kina na ika, o keitou ga keitou lai cakava. O keitou na kai Votua, na i

tokatoka na Votua, e neitou i tavi sara ga na ka oqo. Sa lai caka na ka oqo e sa oti, sa lesu mai, mai kaba sara i cake, qai raica na ika. Ni sa raica na ika ni sa tu, esa qai kacivi na rau leka leka, katu ono beka se katu vitu. Sa vakayayalu ga mai na ligana, sega na vosa, me raici walega mai na ligana, e sikinala wale ga mai. Oqo e dua na yavirau vakatagane, baleta ni sega ni dua na qele o tubuka, o butuka ga na veivatu. E ra dau cakava ga na kena dau i kea. E ra samaka na kena qase, e ra matai sara kina. E ra dau cici e na veivatu, ka ta rika yani e na veivatu, ka ra toso yani i yasana ka dua. E ra cici e na sago ni wai, me ra sogota mai kina na ika. Oti o ya, ni sa rawa na ika oqo, e biu i vanua. Ni sa biu i vanua, caka tale e dua na kena cakacaka na ika oqo. E volai tiko kina na ika e na vanua oqo. Sa caka oti o ya, qo na yaca ni ika oqo, na i coi ni bulagi. Oqo, kevaka o sa via tavuna e tini, o na tavuna ga e tini. E na vakatau sara ga vei iko. Kevaka e mani vica na drau e tu i kea, e na vakatau ga vei iko. E sa qai caka na buka, e sa sa qai tatauu. Oqo na i coi ni kenimani bulagi e kau mai. Na ika oqo, e sega ni rawa ni bulagi. Ni sa oti o ya, e sa na qai waraki na cakau levu, me sa qai vakarau, me sa lai raici, me laki yavi kina na rau levu. Na yasa ni cakau levu oqo o Navana. Sa yavi na i sau, sa qai raici toka, sa sikinala mai ni sa tukuni na ika. E va se lima, se tini na qele ni ika, e sa kunea rawa, e sa qai sikinala taka mai na ligana, me sa qai tekivu na rau. Na kena mataqali ika taucoko, e dau yavi mai kea. E sa qai dau yavi na rau, yavi na rau, soqoni mai na ika, dau rawa mai ki vanua na ika, e sa qai dau tu na ika, e sa mai soli

vei ira na liga ni moto, e ra sa tekivu me ra biuta na ika i vanua. O ira na liga ni ~~moto~~ dina e na koro ko Yasawa i Rara. E ra dau digitaki ga na liga ni moto, me ra dau vesuka na ika. E ra vaka matea na ika e na rau, ra biuta sara tiko e na dela ni nuku, na ika oqo, e ra sa tu voleka e na dela ni nuku, Ra lakolakolako, me sa lai voleka sara ni oti, sa wili na ika. Kevaka e sa mani lai tolu na udolu, na kena i wiliwili vakadodonu, me tolu na udolu na ika, e na koro oqo ko Yasawa, e na i wiliwili ni yanu yanu oqo, e tolu na drau o ya. Tolu na udolu, tolu na drau na i wiliwili ni koro. Ia, ni sa kune rawa na tolu na udolu, se va na udolu, se lima na udolu, na kena i wiliwili au tukuna tiko o ya. Ia, e ra sa na qai rai toka mai vanua, o ira na lewe ni koro, e na vanua koro ko Yasawa, e ra na qai rai toka e na dela ni koro mai Nanuya, kevaka e sa levu na ika, e na lai vakamai na dela ni vanua na ulu ni vanua o ya, e yacana tiko o Navatu, e na vakamai. Ni ra raica ga mai Yasawa, ni sa kuvu na ulu ni vanua mai Nanuya, e ra sa na vakarau sara, e ra sa na kila, kemudou, sa baci dua na qele ni ika levu e sa baci rawa mai oqo, Ya, na i vakaraitaki ni qele ni ika, e na kena levu, e kama na ulu ni vanua mai Navatu. Sa qai vakarau na lovo, e sa qai vakarau na rara, na veimataqali ka kece, me qaravi vinaka na ika, e sa qai vakarau. Na veivale yadudua, e vakarau taki koya, e vakarautaki koya na koro, na mata qali, na veika taucoko va o ya. Ni sa kilai, ni sa kama na ulu ni vanua mai Nanuya, e sa kilai ni oqo e sa dua na i wiliwili ni ika lelevu. Ni ra dau lesu mai, e ra sa qai dau tarogi, e vica na ika, kevaka e ono na udolu, e na qai dau tukuni, e ono na drau.

Oqo na kena i vosavosa ena nodatou vanua oqo ko Yasawa. O ya na i talanoa lekaleka, e baleti Nanuya, ia ni keimami sa vodo mada ki waqa, ni bera ni keimami yaco ki Yasawa, ni keimami sa vodo i waqa, sa kau mai na ika, kasa biu ki waqa, sa laki bini tu na ika, Ia, na tamata ka laki Sevusevu, e na vakacabora e dua na tamata, ka mai vodo vata kei keitou, ka vakataki kemuni Tauvu ko ni vola vola tiko oqo, kevaka o na lako yani, o na lai vaka soburi talega i wai, o na lai soli vua, o na sega ni kila. O na lai soli o iko mo lai tatanibuka, dau taki wai tiko vua na nomu qase, oti o ya ni o sa suka tale ki Yasawa, sa mai rawa vakavinaka na ika, rawa vakavinaka na ka taucoko, keimami sa dabe kece tu i ra, e sa qai rawa tale na vosa, ni keimami sa rawa tale ki wai. Nota, o iko na tamata vakacava, o cei na nomu tamata. Tamata vakaloloma, na vosa ca kene, e na biu tale vua. Ia, mai na dela ni gauna ko ya, e veitalia sara e cila tu na siga, e na dua na uca e na tau e na waqa e na tiki ni gauna o ya. E na tau toka ga e na loma ni waqa. Oqo, e sa wai ni mata ni turaga oqo ko Nota, na i taukei ni yanuyanu oqo. Oqo na i talanoa lekaleka, e baleti Nanuya, vei kemuni na turaga, ni sa moce.

-- Vinaka vakalevu Semiti, e rawa beka ni o talanoataka vei au, o kemudou na Gonedau oqo, se na gonedau mai Votua, na nomudou yavu? Ia, o keitou, keitou Gonedau nei yavusa oqo ko Yasawa. Ia, keitou sa kovuta tiko na Yasawa taucoko, mai vua na Gonedau Turaga na Tui Yasawa, mai vua na Tui Yasawa, keitou kena Gonedau dina, mai liu me yacova mai ni kua. Keitou sa Gonedau tiko, e na i tokatoka o

Votua.

-- Vinaka vakaelvu Ratu tau, me vaka o tukuna toka i liu, me vaka na nodaru veitalanoa, kevaka e vinakata na turaga na qoli, e na mai tukuna toka vei kemudou na Gonedau. E rawa beka ni o tukuna vei au, na mataqali gauna vakacava, e na tukuna mai kina na turaga, mo dou na gole kina, mo dou lai raica na ika oqo?

Tauvu, na qoli se na ka vakavanua ni dua na kakana vakavanua ni dua namate, se na soqo vakavanua, e sa vinakati kina na ika, e ratou na qai vica vata na turaga, e ratou na vinakata ga, na qoli me lai caka ki Nanuya.

-- E na kena i cakacaka vakavanua, e na tuberi beka e dua na kena tabua vei kemudou na Gonedau, mo dou na gole, se?

I Ratu tau, na ka oqori e sega toka. E keitou vakarorogo ga kina soqoni, na ka ga e tukuni mai ki na soqoni, me caka e na lomai Nanuya, o ya, e sa na caka ga.

-- Ia, ni sa vakasavui vei kemudou na i tukutuku mo dou gole ki Nanuya o kemudou na turaga Gone dau. Me vaka e so na vanua, e ra na bose taumada, o ratou na mataqali na Gonedau. E caka beka e dua na kena yaqona, ni sebera ni ra gole yani. E vakacava o kemudou na Gonedau mai Votua, e na va ya toka se?

Ia, mai na gauna e liu, e vaka toka kina, ni na dua na ka me da tukuna toka Ratu Tau, me vaka au sa tukuna oti mai liu, e na nodaru katokatonu e liu, o yau na yacaqu o Semisi Tuinanuya. Na Nanuya ga oqo, o koya saraga na yanuyanuu o ya, keitou taukena na yanuyanuu o ya. Na yaca e toka vei au oqo, na Tuinanuya. Ia, e dau vakatokai e liu, na veika o ya, e vaka toka na kena cakacaka

matai lalai, na kena lai kerei na ika, e neitou ga, ia o ni sa kila ga na i vakarau vakaViti ni kua, e so e sa via lai tonia sobu o ya, via lai lako o koya i kea, me vaka e sa yaco tiko ni kua. E sa qai vaka, me sa lai viavia kasura tiko, na i tovo ni cakacaka ni qoli mai na vanuako Nanuya. E sega ni vaka tiko na kena qoliqoli, ko e a caka e liu. E dau ya tolu tiko na udolu, va na udolu na ika, e rawa mai kea. Baleta e sega ni caka tiko na kena gaunisala vakadodonu vei keitou saraga na i taukei ni yanuyanu, ka keitou kena gonedau talega. Keitou qase tale ga i Noto.

-- E na kena lai qolivi na ika mai Nanuya, e ra na gole ga o ira na mataqali na Gonedau, se e ra na na gole talega e so na lewe ni koro?

E sega. Keitou lako sara ga vakoro. Keimami lako saraga vakoro. E sa keitou taleva oti e liu na ka oqo. Ni keimami dau lai dabe ga i waqa, e sa tekivu i kea, e sa vosa e dua vei keitou. De rairai na Matanivanua levu, vei keitou, se sa soli e dua na Matanivanua, vei iratou mai yasana ka dua. Me vosa mada, e na vosataki, ni bera ni dua vei keimami e lako i yasana ka dua. Me tiko vakanomodi na tamata, vakarorogo, kua na vakasausa, ni sebera na vakayacori na ka taucoko, ki vua na qase oqo ko Noto.

-- Me vaka o ni tukuna toka vei au, na qoli e na vakayacori tiko oqo i Nanuya, e na vakayagataki toka na rau. Me vaka o ni tukuna toka, e tiko na rau lekaleka, ka tiko na rau balavu. Na rau oqo, o ni qai lai talia ga i Nanuya, se o ni sa talisa sara tiko ga i ke?? Segai, na rau oqo Tauvu, e se caka sara ga i nakoro. Na gauna ga e sa tukuni kina na yavirau i Nanuya, e sa tekivu sara, me sa

qaravi i ke na rau. Ni sa oti saraga na rau, e sa macala saraga na si~~ga~~ e lako kina, e sa qai vodo i waqa na rau. E sa ra qai kauta.

-- Na kena tali na rau oqo, e vakaitavi ga kina o kemudou na Gonedau, se e ra na vakaitavi ga kina o ira na lewe ni komo?

Keitou na vakaitavi sara ga kina, o keitou mai Yasawa i Rara. E lako mai na veimataqali, kevaka e ka, e lako mai na mataqali levu, se dua na mataqali mai kea, e nona mai na rau katu vica, dua mai kea, dua mai kea. E va o ya na kena i lakolako, e liu,

-- Tau, o ni tukuna toka vei au, ni sa vakarau caka na qoli oqo. E na caka tale na sevusevu vua na turaga oqo o Noto. E ra na vaka i tavi taucoko na lewe ni koro, e na kena caka na sevusevu, se dua ga vei kemudou na Gonedau, se dua vei kemudou na i liuliu. E rawa beka ni o tukuna vei au, o cei beka e na cakava toka na i Sevusevu oqo?

Sega, o ya Ratu tau, o keitou ga, o keitou ga keitou na lako. O keitou ga na Matanivanua, se e kena dodonu ga, e dodonu me keitou lako ga o keitou na Gonedau. Me keitou laki kerea ki vua na neitou qase, baleta na qase oqo, e neitou qase tiko.

-- Na vanua e caka kina na sevusevu oqo, e tiko ga e dua na kena vata Ratu tau, se?

E tiko, e dua na kena qara. E tiko kina na vanua ni Sevusevu oqo e tiko kina e dua na vunikau, me lai dabe kina, ka me vakacabora na ka oqo.

-- Me vaka o ira na noda lalai e na gauna mai muri, e ra na rogoca toka na nodaru veitalanoa oqo, na cava beka o ni na talanoataka

cava, se na i sevusevu cava, e na vakaraitaki vei ira na qase?
Io, na sevusevu oqo, e tekivu sara mai na kakana, me vaka na vudi,
se na tavioka, na kakana ga e sa kau rawa tiko i waqa. Na niu,
niu madu, se na niu bu. Ni oti ga o ya, e sa na mai biu toka yani
vana vunikau o ya, na ka oqo.

-- E sega ni caka e dua na kena yaqona, se vakaevei?

E sega toka i kea, e caka ga na vuanikau.

-- Ia, ni caka toka na sevusevu oqo, e ra toka i vei na vo ni koro
tale e so?

E ra na tu vakawawa mada ga mai. Ni sa oti na ka oqo mai waqa,
ni sa oti, ni sa caka oti na ka oqo, e ra sa qai gole tale, e ra
sa qai lai kacivi, me ra sobu mai. O ya na kena i vakarau dina.

-- E kena i balebale, e ra tu i wai o ya?

E ra se tiko ga mai waqa. Ia, kevaka e sega na velovelo ni waqa,
o keitou na mai cakava na ka oqo, keitou na rika mai, keitou na
qalo mai. Keitou na lai cakava vakavinaka sara mai, ni sa oti
kece sara vakavinaka, ~~kxi~~ keitou sa qai lako, me keitou laki
yalovi ira. Na gauna oqo, e se tabu sara ga kina na vosa, tabu
na cici e na ucu ni vatu na tamatataucoko. Na ika, e se tu saraga
e na veibaravi. E se vakatabui saraga e na gauna o ya, me
yacova ni sa yavi oti kece sara na rau. E sa na qai tadola na
yanuyanu ko Nanuya, me caka vakaveitalia kina e dua na ka.

-- E dua na mala ni vosa, o ni tukuna toka vei au, ni sa caka oti na
Sevusevu, e sa na savasava vakavinaka. Me vaka ni o ni tukuna
toka oqori, kevaka e sa caka na sevusevu, e na kila vakacava o
ratou na Gonedau, ni sa kila vakavinaka o Noto, ni sa vakadonuya

na qoli oqo. E dua beka na vakatakilakila e na solia mai ko Noto?

E ma dau basika na ika, na i matai ni ika e na basika, ko e yavi saraga e na i matai. Mai na katu ono, se na katu vitu na lawa. Oqo, na i matai ni ika, e sa na vakaraitaki mai, ni sa donu na ka taukoko. Ia, e na cabe ga e dua e na delana i cake, e na ucuna yani va o ya i Solomone, se i Vanua Levu, na ucuna tale ka dua. Ni cabe na ika o ya, e sa na tekivu basika na ika. Na nodra basika mai o ya, e ra curuma sara ga mai na loma ni tobu. Ra toso vakadua tu ga mai e na loma ni tobu, ke tolu na drau, se va na drau, se lima na drau, o ira oqo na i matai ni vonoti ni Sevusevu. Ni sa oti o ya, e ra sa qai tu, e ra sa qai sogo.

-- E vakayagataki na rau lailai.

Na rau lailai.

-- Na keba biu na rau lailai oqo, e ratou na gole ga kina na Gonedau, se e ra sa lako ga yani?

E sa na so na lewe ni koro, bula vaka tagane e na qoli. E ra na sega ni vinakati ko o ira na tagane malumalumu. O ira ga e ra sa tagane e na qoli, e ra ciciva na veivatu, se e ra tidara, da duri tale, ka lai cici tale. O ira oqo, e ra vakayagataki i ke. Baleta e sogo ga e dua na gusuna lailai. Na i vakadinadina ni sa tarai oti na ka o ya, me sa vakadinadinataki, ni ra gole ga mai naika, e ra goleva na ka oqo. E ra curu sara mai ki loma, me ra mai bini tu i loma. Oqo na kena i vakadinadina, e sa mana, e sa vakadonui na veika kece, e baleta na kerekere.

-- E sa qai kau mai na ika?

E sa qai kau mai na ika o ya, biu i vanua, e sa qai mai bini tu, sa qai vonoti na ika, na kena i cakacaka vakadodonu, e sa qai caka na i vono ni ka oqo, vei iratou dina, e ratou a mai cakava na ka oqo, tauri vei iratou na ika. Me tukuna va oqo, oqo e sa ka ni ika vei kemudou oqo, mei vono ni ika, se na i vono ni yanuyanu. E dau caka va o ya, na kena i vakarau dina mai liu, ni sa oti o ya, sa oti, e sa qai caka na i tatavu. Vakatauga vei ira na tamata e vica na ika o via tavuna. E so e kau ika bulagi, e so e sega. O ira na sega, e ra na tavuna ga na ika o ya, e kena i coi talega na ika. E saqa e na yasana i mawi e dua na ika, saqa tale e dua e na yasana i matau e dua tale na ika. Taura mai kea na ika, taura mai kea na ika. E kena i coi tale na ika na ika o ya. Na i talanoa kei Nanuya o ya, ratu tau.

-- Ni caka toka na kana ika oqo, me vaka ni o ni tukuna toka na kana bulagi. Na gauna cava beka, o na rawa ni tukuna toka vei au, na kena vakarautaki na rau levu oqo?

E sa na raici toka ga, na kena taga ga vakadodonu, na kena sa basika na kena vatu, na kena sa basika mai oqo, sa gauna sara ga ni sa ra basika na ika, na gauna oqo, e ra sa na basika mai kina na ika, e sa vakatakilakila, e sa donuya na vatu oqo, na gauna e vakaraitaki koya kina, ni sa dodonu me raici na ika, i wai, E sa cabe mai na ika. E sa lako sara me lai raica mai na ika mai delana, mai Navadra, me laki tu kina, ka rai yani ki wasawasa. E rai tale tu yani na maliwa kei Viti Levu, kei Vanua Levu. Na vuni cakau o ya, e vakanamata tu kina. Na nona rai ga o ya, e sa tekivu raica na qele ni ika, ni salako mai yasana oqo, lako mai

ysana oqo, ko e lako mai liu, e ra sa cabe mai, ra dui cabe mai na dela ni ika, e ra qai vakadodonu mai, e na vanua saraga e na mai yavi kina na rau.

-- E na sega ni curu mai, e na tobu o ni tukuna toka o ya?

E sega, na tobu o ya e tobu lailai ga, e tobu sara ki vanua.

-- Ia na i karua ni rau levu oqo, e qai lai vakayagataki ga e na cakau levu i Navatu.

Io, e na cakau levu mai Navatu.

-- Ni sa rawa mai na ika e dau rawa mai e na rau levu, naika o ya, e na vakayagataki tale i kea, se e sa na kau saraga mai vakadodonu mai nakoro na ika o ya, me baleta ga, ni vinakati mai. E sa tu ga mai o ya, e sa lako sara mai. E lako mai, e sa wili na kena levu, e sa wiliki na lena levu, me vaka ni daru sa taura toti, sa mani yacova toka na udolu, dua na udolu, se tolu na udolu, se va, Ia, na i matai ni ka e na caka oqori, e ra na waraka toka mai nakoro, me kama na dela ni ulu ni vanua mai Navatu. E na vakaraica toka ga mai na delana o ya. Ia, ni ra sa raica toka ga, ni sa kuvu na buka i kea, e sa kilai sara, e sa levu na ika. E ra sa cakava na nodra vata, ko e cakava na nona ka ni rara, o koya e caka nona ka ni lovo.

-- E dua na ka o ni tukuna toka vei au ratu tau, me baleta na vatu e sa laurai. E sa kena i vakaramtaki ni sa lako mai na ika oqo. E rawa beka ni o vakamatatataka vei au, na vatu ni cava oqo, na kena lako mai na ika?

Segai, na vatu o ya ratu tau, e na gauna e se ua toka kina, e se sega toka ni kune na vatu oqo. Na gauna e sa lutu sobu kina na

mati, me sa lako sobu, e sa na cere i cake na vatu oqo. Oqo e sa kena gauna, me sa cakacaka taki na vatu oqo, e na loma ni cakau oqo mai na loma i Navada. E sa na cabe sara o koya, e dodonu me lai raica na ika, sa donuya ni sa raica vata e vica na qele ni ika, e sa raica rawa, rautu toka e vica na udolu, e sa na kaluvi keda sara mai o koya, me da sa tekviu kauta na rau.

-- E rawa beka ni o talanoataka vei au, na kena biu na rau vei kemudou na turaga ni Nanuya. Na kena sobu na rau, e sobu e na vanua titobu, se e sa sogoti sara ga mai na cakau?

E sa sobu saraga mai e na cakau. A lako saraga, e na yasa ni cakau ruarua. Dua i yasana oqo, ka dua tale e na yasana ka dua. E ratou sa na liu toka na turaga e na yasana ka dua, na Yasawa i Rara, se na Tui Yasawa, e sa tu e na yasana ka dua, sa lako na nodra tou Turaga e na yasana ka dua, ka lako e na yasana ka dua na neitou. Me yacova sara ni rau sa lai sota vata, e na loma ni cakau levu i wai.

-- Na qolix era lai vakayacora tiko oqo, e ra vaka i tavi talega kina o ira na matama, se o ira ga na turaga?

Oi, e na gauna e dau vakaitavi ga kina na turaga e na qoli oqo. E keimami dau gole ga kina na Turaga, e ra dau vakaitavi ga kina naturaga, o ira na marama e ra dau lai wawa toka ga. E na gauna e sa viavia levu mai kina na ika, ni sa lauram ni sa levu mai na ika, e ra na qai rawa ni ra lai kacivi na yalewa me ra mai taga. E ra mai tawana ga na rau, e na keimami maliwa na tagane. Me rawa ni keimami mai ba taka na ika, me baleta na ika. Baleta na qoli oqo, e sa qai baitaki na qoli, me kua ni weiyawaki na

tamata.

-- Me vaka ni o ni tukuna toka, na qoli mai Nanuya, e qoli ni vanua. E vakacava o ira na kena marama, se o ira na kena turaga, me ra na lai qoli. E na tiko beka e so na vakatatabu, ni sebera ni ra lako yani e na qoli oqo?

Io, e tabu sara ga na veivosaki, tabu dredre na veivosaki na gauna e da sa lako kina. E tabu ni o duri, e vakarogoci ga i kea e dua ga na domo. E dua vei iratou na Matanivanua, e sa na duri toka i kea, e sega ni duri, me duri vakadodonu. E na roko sara toka ga i ra, na tamata taucoko, e na yavala toka ga na ligadra, me ra dabe i ra. E na yavala qoli ga na ligana. Na kena i vakarau makawa mai Yasawa. E tabu ni lave na moto, me lave va oqo. E na vakadavori i ra. Kevaka e mani levu na moto e tauri, se e dua na moto yavavala, ni na raica mai o Matanivanua, e na taura kece na moto o Matanivanua, ka lai biuta tale e na loma ni waqa. E na sega na vosa, e tabu ni caka kina na vosa. E na caka tokaga vakagatu, mai caka toka yani na liga. Nana maroro i ni ka, na i lakolako niqoli mai Nanuya. O ya na kena i cakacaka dina saraga mai Nanuya, na kena i vakarau dina.

-- Ni sa caka mai na rau, ni sa rawa mai na ika. O cei beka na i matai ni tamata, me na vakana ika?

Ia, ni sa vakalailai taki mai na ~~ika~~ rau, e vica na ka e tiko kina, na i matai, kevaka e dua na ika, e se tiko mai se kune mai e na loma ni cakau, ni sa viavia lailai mai na rau, e dua beka na qio, se dua na ika levu e tiko i loma ni rau, qai dau kacivi e dua vei ira na dau coka, na turaga ni Yasawa. E sega ni dua

ga vei keitou na Gonedau, e dua ga e dau coka. E ra dau biuta ga vakadua na moto, na moto ni ika, oq o e na kaciva, e na biuta i tuba na ika o ya. Me vataka ga oqo, e sa oti sara ga vua na ika, sa biu sara i tuba. Me davo malua na qele ni ika, e vinakati me lako. Baleta, o ira na ika oqo Ratu tau, e na kauti mai na ika oqo, me lai yaco sara, me lai curu sara e na dua na vanua se e dua na soso lailai, me vakataka e dua na tobu, e toka sara i Nanuya. Na ika oqo, e na lai tara saraga na nuku i vanua, e ra na lai yaco sara kina. Sa lako i kea, e sa na qai lai maroroi na ika i kea. Na i vakarau ni qoli dina i ke, kevaka e sa mani sivia na ika e kilai, e sa sega ni rawa ni qaravi i nakoro, e na rawa ni vagalala e so. E taurâ ga na ka e vinakati, sa na vaka galalataki, e sa na basu tale na rau, me ra vakabulai tale na ika. Sa mani sivia, na nona veivakadonui o koya na qase o Noto.

-- Ni sa rawa na ika ratu tau, e na dua tale na ka ni vakavinavinaka vei Noto, e dua tale na kena ka?

E sa sega toka. Ia, e na rawa na ika oqo, e sa na qai tui na ika, keimami sa na qai kauta i waqa, me vaka ga kedaru sa veivosaki taka oti. Na ka ga e na qai vakavinavinakataki vei Noto oqo. Na vosa ca taucoko ni vuravura oqo, e na biu i delana.

-- E na lai vosaca taki o Noto e na vanua e caka kina na i Sevusevu se i vei?

E sa na qai lai vosaca taki i waqa. E sega ni macala ke caka i vanua, e rairai e na dua na leqa e na yaco.

-- Na vosa oqo na Noto, me vaka au rogoca toka, e tiko na kena i balebale vaka Bau. E rawa beka ni o vakamatata taka na tikina o

ya?

Ia, na vosa na Noto, o keitou i Yasawa, na **Noto**, na vucesa, se na yacana vaka Yasawa, na Duakara. Ni dua na tamata e duakara, vei keimamai, e na rawa ni dua e na kaya vakaoqo, tamata vucesa, ia vei keitou, tamata noto. E sa sivia na nomu noto, e kena i bale bale, e sa sivia na nomu vucesa. Ia, na qase oqo, au vakabauta ni tamata vucesa, baleta o koya e qelo tiko e dua na yavana, ya beka na ka e kacivi tiko kina o Noto me yacana. Ni sega tiko ni rawa ni veilakoyaki.

-- Ai karua tale ni Sevusevu, e na baci yalo vinaka tale?

Baci yalo vinaka tale. E veigauna ga me da lako yani, e da kerea ga na ika, e na solia. E yalo vinaka tu, na gauna ga e sa vosa ca taki kina, e tau na uca. E veitalia ga ni cilaka kaukauwa tu na siga. Ni vakamura tiko na kena i vakarau ni bula, e na tau ga na uca, e na loma ni waga.

-- Tau, e na so na vanua e Viti, ni dau caka na qoli vakavanua. Au dau rogoca, ni so na qio, se so na maqqali ika lelevu, e kauti ira mai na ika lalai. Me vaka beka na rau. Ia, vei kemudou na turaga ni Nanuya, ni caka toka na qoli oqo ena nomudou yanuyanu, e vakakina se sega?

E sega. Na kena dina walega, ni keitou sa sota, se tara na i matai ni Yavirau, ya sa o koya saraga. Keitou sa vakabauta, ni ika mai e na yasa ni rau.

-- Vinaka vakalevu Semisi, ni vakarau tini toka na nodaru veitalanoa, e tiko tale beka e dua na ka o ni via vakaraitaka, e sa kena gauna saraga oqo?

Io, vinaka vakalevu tauvu. Au na via vakuria ga na vosa oqo vei ira na gone, e ra sega ni donuya, se ra sega ni bau yacova, se e sega ni ra bau tara vakadua, baleta na vakamacala e lako tiko qo Ratu tau, au sa vakamacaka niu sa tara dina na ligana, ka raica dina na matana. Ia, niu na vakamacalataka vei ira na gone. Kemuni na gone, mo ni bau yalo vinaka, na i lakolako mai Nanuya, e sega ni lakolako ga me baleta na qito, na kena cakacaka saraga oqo. Kevaka e mani dua na qoli, se dua na ka e caka mai Nanuya, na lewe ni vanua taucoko, oqo na kena i cakacaka dodonu na qoli, kevaka o vinakata mo raici Nanuya, me vaka na nomu gagadre, me levu na ika, ia oqo na kena i cakacaka mai Nanuya. Au sa kerei kemuni na tubu bera mai, mo ni na raica tiko, na veika oqo. E dua talega, e na yasana mai Nanuya, e dua na tobu mai Nanuya, ni dau cila na vula, e dua talega na yasaka ko e gole tiko i Yasawa, na gauna e dau gauna tu ni Kanace, e dua na tobu i kea, e yacana tiko na tobu ni Kanace. E dau lako mai na waqa e na yakavi, me dau mai raica na Kanace, e na tobu oqo. E na dela ni vatu mamaca sara ga Ratu Tau. Ia, na vanua oqori, ni cabe mai na vula, qai cabe mai na waqa, me cabe mai ki yasana ka dua, me cabe mai ki bati ni wai, na bati ni vatu, mai na vanua e yasana ka dua. Ia, ni ko sa cabe mai kina, e se dodonu, me se toka e dua na nomu kau, se na cava, mo rawa ni sabaya kina na kanace,, e na gauna e ra sa tekivu mai vanua me ra sa rika mai. E sega tale ni dua na ka e vo i ke Ratu tau. Oqo e dua tale ga na qoli mai Nanuya. E qoli vinaka toka, e vakarerevaki, me dua toka ga na kau i ligamu. Kevaka e sega na kau, mo vakayagataka toka na qani ligamu. Ni o kilaga ni sa

lako mai na ka vulevula, rabacaka vua na nomu i mawi, ia mo kua
ga ni mavoa.

SA OTI.